

Smätryck

in
C
Johan Weckman

Carl XIII:s Torg

Förr och Nu.

Anteckning

af

Octavia Carlén.

Stockholm,

tryckt hos A. L. Norman, 1866.

BR

N:o 27 Norr-C
mal
(Ret., snatr.)
Ex B

Carl XIII:s Torg

Förr och Nu.

Anteckning

af

Octavia Carlén.

Stockholm,

tryckt hos A. L. Norman, 1866.

Klockan slår tolf på dagen i hufvudsta-
dens alla kyrktorn, en brokig människomassa
är samlad på Carl XIII:s torg för att der
invänta vaktparaden. Barn, ungdom och ål-
derdom af alla samhällsklasser spatsera der
om hvarandra, och till och med de "små
prinsarne" blanda sig i den brokiga mängden,
nickande till höger och venster, men med
särskild uppmärksamhet åt sina jemnåriga, de
må vara klädda i sammet eller trasor. Dock,
man tröttnar snart att beskåda detta hvim-
mel, den efterlängtade paraden kommer —
sommartiden — icke förrän emot klockan 1 till
torget, och hon är nu nyss slagen 12, hvad
skall man företaga medan man väntar?*) Jo,
vi skola taga en kort kännedom om sjelfva
torgets historia, och de märkvärdigaste bygg-
naderna deromkring.

*) Sommartiden brukar vaktparaden stanna
en timma på torget, då musik utföres från en för
detta ändamål uppbyggd estrad.

Carl XIII:s torg — det största i hufvudstaden — är nu en offentlig promenadplats med skuggrika alléer af lindar och kastanier, och en mängd hvilosäten. Detta torg kallades fordom "*Kungsträdgården*". Sitt nuvarande namn erhöll torget deraf att Carl XIII:s staty derstädes upprestes 1821. Denna staty är bekostad af Carl XIV Johan, och blef aftäckt den 5 Nov. 1821, årsdagen af den dag, då Carl XIII adopterade Carl Johan som sin son. Statyn, modellerad af professor Göthe och gjuten i Paris af Carboneau, torde svårligen kunna uppnå rangen af ett konstverk; sådana äro deremot de på fotställningen hvilande fyra, af Fogelberg modellerade *lejonen*, som mellan ramarna hålla hvar sin glob; de till höger liggande lejonens globber äro tecknade med de tre kronorna, det till venster liggande med det norska lejonet med stridsyxan.

Redan konung Erik XIII skall hafva haft sin källgård der, hvarest Carl XIII:s torg nu finnes, och deraf erhöll platsen namnet "*Kungsträdgården*", men denna trädgård var då inskränkt till utrymmet, emedan Jakobs kyrkogård som sträckte sig fram der nu skjutbanan vid Stora Trädgårdsgatan är belägen, intog en betydlig del deraf, och den begrän-

sades på östra sidan af Näckströmmen *). Emellertid blef år 1514, en betydlig del af kyrkogården lagd till trädgården, och till vederlag därför, bestämdes en del af dåvarande S:t Görans kapellgård och tomt (nu östra delen af Johannis kyrkogård) till begravningsplats. Den sålunda utvidgade trädgården stod utan vård under de påföljande oroliga tiderna, och blef ofta helt och hållet förstörd under beläringarne af Stockholm; men i Gustaf I:s tid inkallades en trädgårdsmästare, Hans Friese, som skulle iståndsätta alla konungens trädgårdar, och under Erik XIV ordnades trädgården af Fransmannen Jean Allard, som enligt kontrakt skulle förse hofvet med frukt och grönsaker, och ännu under Johan III:s tid bibehöll han arrendet af densamma. Denna trädgård underhölls sedan, och innehöll åtskilliga fruktträd samt bärbu-

*) Den i beskrifningar öfver *Stockholm i forna dagar*, ofta omtalade "Näckströmmen" var ett strömdrag, som från Norrström föll ut i den Saltsjövik som i sednare tider kallades "Katthafvet" och hvilken vik gick upp ända till nuvarande Lilla Trädgårdsgatan. Näckströmmen afskilde då Blasiiholmen från Stockholms öfriga fastland åt Ladugårdslandssidan till, och Blasiiholmen var vid denna tid en kringfluten ö. Un-

skar och kryddsängar, till och med meloner växte der; men trädgården blef snart återigen vanvårdad och skall år 1654 hafva haft ett högst ruskigt utseende, saknat fruktträd och icke haft andra blommor än blott tulpaner; dock funnos der alléer af almar. Under Carl XI:s tid ordnades och städades trädgården genom trädgårdsintendenten Joh. Hårleman, som äfven dit inledde vatten från Träsksjön och anlade en präktig vattenkonst, der Carl XIII:s staty nu står. Denna vattenkonst bibehölls dock icke längre än till 1767, då i dess ställe en gräsvall anlades, och på denna uppställdes en byst af konung Fredrik I, (densamma, som nu förvaras i Finska kyrkan).

I början af Carl XII:s tid blef trädgården iståndsatt och Carl XII planterade derstädes egenhändigt 6 kastanieträd innan han drog ut i kriget (dessa träd stodo qvar till 1818 då de bortogos). I trädgården uppfördes äfven under Carl XII:s tid orangerier för hvilka sedermera ett större orangeri byggdes år 1762, och 1764 tillbyggdes ett trädgårdsmästare-boställe, sedan kalladt: "Lilla

der tidernas lopp hafva dock, som man vet, både Katthafvet och Näckströmmen blifvit igenfyllda och förvandlade till fast land.

Orangerihuset," hvilket var beläget vid den sidan af torget, som vetter åt Hamngatan, f. d. Enkhusgränden, och hvilket qvarstod ännu för några år sedan. Stenmurar med jernportar uppfördes omkring kungsträdgården likaledes på 1760-talet. Men redan 1796 blef trädgården helt och hållet förändrad och orangerihuset förvandlades då till en s. k. "Vauxhall" d. v. s. en offentlig balsalong till hvars skaplynne man någorlunda kan sluta af fru Lenngrens sång derom:

"Vauxhallen börjas min bror!
Mängden är talrik och stor,
Fladdrande lockar,
Mångfärgade vippor:
Fröknar i flockar,
Vestaler i knippor,
Jemnlighet, kvalm och musik,
Gaser, förkylning, hektik," etc.

Vid denna tid ägde kungsträdgården herrliga, skuggrika alléer slingrande gångar, gräsplaner, boskéer och grottor och en sorlande vattenkonst. Äfven då fanns här ett "sockerstånd" med förfriskningar, hvarest "snillekonungen" Gustaf III med sin gunstling Schröderheim, ofta lärer inkognito blandat sig med mängden, och okänd lyssnadt till Bellmans

sånger som här ofta ljödo i aftonens stillhet vid det månskensbelysta vattenskummet från kaskaden. På alla sidor var trädgården då omgifven af höga murar, hvilket förut är nämnt, och man inträdde i densamma genom stora gallerportar, af hvilka ett par vid trädgårdens rasering flyttades till första inkörsporten vid Haga, der de ännu qvarstå.

Under Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår undergick trädgården ny förändring; Arsenalsgatan jemnades med trädgårdens höjd, och södra muren borttogs; men dermed afstād-nade arbetet, som dock återtogs under Carl XIII:s tid, då allt, som utmärkte en trädgård togs bort, platsen planerades och fyll-des med grus, alla murar togos bort, hvare-mot på östra sidan stenpelare uppsattes, sam-manbundna med jernkedjor, medan södra si-dan lemnades öppen och förenades med plat-sen utanför d. v. Dramatiska Theatern; alla träd borthöggos, utom alléerna på östra och vestra sidorna, och sedan Dramatiska Thea-tern afbrunnit 1825, utlades torget ända ned till strömmen och planterades med träd på andra sidan Arsenalsgatan.

Redan 1856 gillade konung Oscar I ett uppgjort förslag att åter förvandla platsen till en engelsk trädgård, som midt uti skulle

erhålla skuggrika boskéer och två fontäner, samt dessutom erhålla en vinterträdgård med en konsertsal. Hittills har dock ingenting blifvit gjordt till förverkligande af denna plan, om man undantager, att den fordna orange-ribyggnaden, som ifrån Vauxhall blef förvandlad till Arsenal (1802—1823) och sedan till Brunnssalong och mycket annat, till och med till menageri, blifvit nedbruten, och alléerna utdragna ända till Hamngatan.

Carl XIII:s torg begränsas nu i öster och vester af Östra och Vestra Trädgårdsgatorna, i norr af Hamngatan eller den förr såkallade "Enkhusgränden", i söder delas torget eller promenaden, som det med större skäl kan kallas, af Arsenalsgatan, i en större och en mindre hälft. De tre sistnämnde gatorna äro alla bebyggda med prydliga, till större delen praktfulla byggnader och vid den fjerde, eller södra sidan, som nu utgör en fri plats emot strömmen, låg det fordna *Dramatiska Theaterhuset*, ursprungligen *De la Gardieska Palatset*, uppfördt af Jakob Pontusson De la Gardie, och var bygd med sådan prakt, att det kallades *Makalös*. Att den store fältherren icke heller sparade på penningar, för att göra sin nya skapelse till ett underverk i sitt slag torde man också kunna inse der-

af, att blotta pålningen under husets grundval uppgått till en kostnad af 18,000 rdr efter den tidens myntvärde; i detta palats gaf gunstlingen Magnus Gabriel praktfulla fester åt sin herrskarinna, drottning Christina, men reduktionen kom och tillintetgjorde den de la Gardieska rikedomerna, palatset kom under Kronan och inreddes af Carl XI till Arsenal^{*)}. Som sådan fortfor det ända till 1793, då huset inreddes till Dramatisk Theater och öppnades den 1 Nov. med "Svartsjuka Neapolitanarn." Sjelfva theatern 45 fot lång och lika bred samt försedd med ett litet, men ypperligt machineri, upptog östra delen af huset, och i salongen befunnos tre loge-rader, med en kunglig loge på så väl första som andra raden, den sednare grille-rad. Den 24 Nov. 1825 gafs på denna theater Kotzebues "Verldsförakt och Ånger," och vid slutet af pjesens fjerde akt förmärktes en röklukt, vid hvilken man i början icke fäste synnerlig uppmärksamhet, till dess röken vid fjerde aktens slut började stiga upp genom golfrännorna mellan kulisserna då *Hjortsberg*, Kongl. Scenens d. v. största pry-

*) Arsenal betyder Tyghus eller Förvaringsrum för blanka vapen, fanor, etc.

nad, som var en af de spelande, trädde fram och förkunnade de närvarande åskådarne den hotande faran, samt uppmanade dem att i lugn aflägsna sig, under det elden redan rasade under de svaga tiljor, på hvilka han stod. Åskådarne aflägsnade sig och kommo alla välbehållna ut; theaterns sujetter måste deremot rädda sig i sina kostymer; men tvänne pigor och en ordonnans blefvo olyckligtvis inbrända. Elden fick snart luft, då den bröt ut genom fönstret mellan sydöstra torn-gafveln och porten åt sjösidan, samt itände kort derefter den s. k. kronvinden, hvarigenom husets tak och alla fyra tornen antändes så hastigt och nästan på en gång, att den präktiga byggnaden efter några timmar var förvandlad till en grushög. Blott biblioteket i husets vestra del räddades.

De flesta byggnader omkring Carl XIII:s torg förtjena mer eller mindre uppmärksamhet, men vi vilja nämna endast dem som genom sin ålder, historiska märkvärdighet, eller allmännare intresse böra observeras, och som *Industripalatset* är en provisorisk byggnad på detta torg, utelemna vi all beskrifning derpå, och börja med torgets äldsta och märkvärdigaste byggnad, hvilken äfven är en af de förnämsta i Stockholm, nämligen:

S:t Jakobs kyrka. Om denna kyrkas uppbyggande fins en sägen, som dock saknar all grund. Det heter nämligen: att när "Herr Jakob" (de la Gardie) hade uppbyggt sitt präktiga palats (sedan Dramatiska theatern) lät han ro sig ut på strömmen för att be- se sitt slott i all dess herrlighet. Men just som han med stolthet i hjertat beskå- dade sitt palats som speglade sina torn och blänkande fönsterräder i böljorna, blef han plötsligen slagen med blindhet, så att han blott få ögonblick fick njuta af det skåde- spel han beredt sitt högmod. Han beslöt då, att såsom försoning för detta högmod åt den Högste inviga ett Tempel som skulle blifva ännu präktigare än hans slott, och han lät straxt lägga grunden till Jakobs kyrka. När den var färdig lät han åter ro sig ut på strömmen, och vände sig i den riktning dit kyrkan låg, och se, han fick då sin syn igen, och prisade sedan Gud derför i det nyinvig- da templet. Denna saga, ehuru from och vacker, saknar dock all grund, hvilket äfven bevisas deraf att Jakobs kyrka — uppkallad efter den helige Jakob — funnits till, långt innan den store fältherren Jakob de la Gar- die föddes. Dennes son deremot, *Magnus*

Gabriel de la Gardie byggde på egen bekostnad icke mindre än 37 kyrkor i Sverige. *Jakobs kyrka*, anses vara byggd redan på 1300-talet, 70 eller 80 år efter Stockholms grundläggning. Den gamla kyrkan blef år 1527 på Gustaf Wasas befallning nedrifven, på det icke en staden belägrande fiende der skulle hafva något skydd. Den nya kyrkans uppförande börjades deremot först i Johan III:s tid, samt fortsattes på konungens bekostnad; men kyrkan blef icke fullbordad i Johans lifstid, och vid hans död 1592 afstodnade helt och hållet arbetet derpå. Först under Christinas regering blef byggnadsarbetet återupptaget, och den 26 November 1643 kunde kyrkan högtidligen invigas. Denna kyrka har varit serdeles rik på praktfulla prydnader; hon hade en af Drottning Christina skänkt altarprydnad, som i bildhuggeri och målning föreställde scener ur bibliska historien och pryddes med bröstbilder af Gustaf I, Johan III, drottning Christina och Axel Oxenstjerna, målade på koppar, hvarjemte kring altaret fanns ett dyrbart skrank, af gjuten messing, en skänk af fru Anna Bure. År 1644 uppfördes på kyrkan ett torn med hög spira, liknande Riddarholmens och Tyska kyrkans; men så väl detta

torn som de bågge på vestra sidan befintliga och likaledes med höga spiror försedda tornen nedbrunno genom åskeld natten mellan den 14 och 15 Maj 1722, utan att dock kyrkan i det hela blef svårare skadad. De små tornen iståndsattes redan följande året; men det nu befintliga stora tornet fullbordades icke förrän 1735 och täcktes året derpå med koppar. Kyrkan är 160 fot lång och 60 fot bred, medan höjden från gatan till tornets högsta spets lär uppgå till 196 fot. Kyrkans portal åt Jakobs torg är ett högst märkvärdigt konstverk, skänkt af Henrik Fleming och hans fru, Sigrid Kursell. Genom reparationer i sednare åren har kyrkans inre blifvit ansenligt förändradt; nya läktare hafva blifvit uppförda i stället för de gamla, af hvilka en kallades "Gref Magni läktare," emedan Rikskansleren Grefve Magnus Gabriel de la Gardie der hade främsta rummet såsom den der synnerligen bidragit till kyrkans byggande, — de gamla epitaphierna och hufvudbaneren hafva blifvit borttagna; — kyrkan har fått en ny predikstol, nytt orgelverk och ny utmärkt vacker *altartafla*, Christi Förklaring, af Westin, samt har sedan 1855 en uppvärmnings-apparat. Jakobs kyrka anses med skäl vara en af de vackraste

och mest imponerande i Stockholm, och upplyses vid högtidliga tillfällen af 1,450 strålande gaslågor. (Ingen af hufvudstadens kyrkor eger så många gaslågor).

På Jakobs kyrkogård, som fordom varit större än nu, emedan som förut blifvit nämnt, mycket deraf blifvit borttaget till utvidgande af fordna Kungsträdgården, förbjödos alla begrafningar redan år 1808. Bland andra som här hvila, befinnes också skalden Johan Henrik Kellgren, och i kyrkomuren sitter en af R. R. Höpken och Scheffer bekostad marmorsten med inskrift, en minnesvård öfver abbé Michelessi. Inuti kyrkan ligger en af trettioåriga krigets störste hjeltar begrafven, nämligen: grefve *Gustaf Horn*, hans grafmonument är nu borttaget, så att hjeltens ben hvila under golfvet utan minnesskrift.

Med ena gafveln åt Carl XIII:s torg ligger n. v. *General-Landtmäleri-Kontorets Hus*, hvilket änses vara af drottning Christina uppbygdt till ett lusthus. Sannolikt har huset verkligen blifvit uppfördt under Christinas tid, emedan Sveriges vapen, med vasen i hjertskölden, finnes anbragt öfver den af dess portar, som är belägen i den från Stora Trädgårdsgatan till torget ledande backen. Under Carl X Gustafs och Carl XI:s tid be-

gagnades huset till Arsenal, hvilket fortfor till 1691, men sedermera har det blifvit inrättadt till General-Landtmäteri-kontor.

Bland byggnaderna vid *Hamngatan*, på norra sidan af Carl XIII:s torg, märkes företrädesvis:

Enkhuset, en ståthig byggnad, som fordom också varit ett magnatpalats och tillhört ätten Sparre. Huset nedbrann 1686 och sattes, på 1720-talet, i sitt förra skick af Kongl. Räntmästaren Lagersparre, hvilken dock af-sattes för underslef, då huset tillföll Kronan, hvilken åter lemnade det åt en grefvinna Wojnarowsky, såsom betalning för en summa penningar, hvilken hennes man hade att fordra af Svenska staten. Vid medlet af 1730-talet såldes huset till Stockholms borgerskap, som här, på förslag af grosshandlaren Anders Grill, lade grunden till en understöds-inrättning för fattiga borgare-enkor, hvilken inrättning står under ledning af en direktion, bestående af 10 borgerskapets ledamöter. Inuti Enkhuset är inredd en liten vacker *kyrka* med orgelverk, och alla till Gudstjensten hörande effekter.

Viktigaste byggnaden vid Östra eller Lilla Trädgårdsgatan är Kongl. *Mindre Theatern* eller *Dramatiska*, byggd i renaissancetil och

i sednare tider förhöjd med ytterligare en våning samt rikt ornerad med karyatider pilastrar, balkong o. s. v. Theatern räknar sin uppkomst från 1842, då, sedan mångfaldiga hinder blifvit öfvervunna, denna theater uppfördes af kapiten *Anders Lindeberg*, hvars porträtt för närvarande pryder hvalfbågen öfver sjelfva scenen med samma rätt som Gustaf III:s krönta namnchiffer intager samma plats i Kongl. Theaterns salong. Huset grundlades d. 21 Mars ofvannämnda år, och arbetet bedrefs med sådan ifver, att redan den 1 Nov. samma år kunde theatern öppnas med Lings "Agné", hvartill den nu affidne, saknade tonsättaren J. N. Ahlström satt musik, samt med "Onkel Adams" komedi, "Pröfningen", hvarjemte första representationen inleddes med en af Ingelman författad prolog. Innan andra spelterminen börjades, i September 1843, var huset fulländadt till det yttre, och hade man inne på gården uppfört ett mindre hus, innehållande dekorationsbodar, klädloger och målareverkstad, hvarjemte salongen, som ursprungligen rymde 867 åskådare, blifvit förändrad. Imellertid fick Lindeberg icke länge åtnjuta frukten af sina mödor, ty redan 1844 måste han afträda theatern åt sina borgenärer, hvilka beslöto

att uthyra densamma. Huset såldes sedan (1846,) på allmän auktion och inropades af ett bolag för något öfver 40,000 rdr bko, och i Oktober samma år öppnades theatern under ledning af O. U. Torslow och Edv. Stjernström. År 1859 höjdes huset med ytterligare en våning, och blef salongen smakfullt dekorerad. Den rymmer nu omkring 700 åskådare och gifver uti inkomst för ett fullt hus omkring 900 rdr rmt. Denna theater är nu sammanslagen med den Kongl. under namn af *Kongl. Dramatiska theatern.*

Engelska eller *Evangeliska Brödrasamfundets kapell* är äfven beläget vid Östra Trädgårdsgatan i huset N:o 12 derstädes, och utgöres af en anspråkslös byggnad inne på gården på nämnda tomt.

Kongl. Stora Theatern, eller operahuset, intager samma plats som det fordom s. k. större De la Gardieska huset, hvilket förut tillhörde grefve Axel Lilje och af öfverståthållaren, sedan Riksrådet Carl Sparre inköptes för 270,000 daler kopparmynt, hvar efter köpebrevet den 17 Dec. 1773, transporterades på konung Gustaf III, som beslöt att här inreda ett operahus. Med de la Gardieska huset förenades till detta ändamål f. d. Ekebladiska huset vid Jakobs torg, och

det nya operahuset var, efter Adelerantz' ritning år 1782 så färdigt, att det den 30 Sept. sistnämnda år kunde öppnas med en representation af *Cora* och *Alonso*. Husets façad åt Gustaf Adolfs torg prydes med pelare och pilastrar af Korinthiska ordningen; på frontispisen läser man på en sten, omgifven af två liggande lejon, hvilka imellan sig hålla en sköld med svenska vapnet, krönt med kunglig krona, inskriften: *Gustafus III Patriis Musis* (Gustaf III åt fäderneslandets sänggudinnor). Theaterns fränsida vetter åt Carl XIII:s torg, och vid denna sida har i sednare tider en pryddig plantering blifvit anlagd. I sitt nuvarande skick uppgifves theaterhuset vara 230 fot långt, 180 fot bredt och 56 fot högt upp till taket; det intager, tillika med 7 smärre gårdar, af hvilka en är öfverbyggd, en areal af 37,596 qvadratfot och innehåller i 4 våningar med deras entresoler, 176 rum, som begagnas till konditori, värds-huslokaler, lektions-, repetitions- och klädrum, foyeöer, kungliga rum, bostäder för tjänstemän, magasin o. s. v. Härtill komma ytterligare *stora theatersalongen* med *scenen* och korridorerna. Scenen är ifrån rampen 82 fot djup och öfver hufvud 66 fot bred, salongen håller, från rampen räknadt, 52 fots

